

Jatkosodan vankisurmat

Antti Kujala: Vankisurmat. Neuvostosotavankien laitomat ampumiset jatkosodassa. WSOY, Helsinki 2008. 333 s.

■ Teoksessaan *Vankisurmat* dosentti Antti Kujala selvittää neuvostosotavankiisiin jatkosodan aikana Suomessa kohdistuneita surmatöitä. Tutkimus on osa Kansallisarkiston alaisuudessa toiminutta Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955 -tutkimushanketta ja sen pääaineistona ovat korkeimman oikeuden asiakirjat. Kujalan teos on ensimmäinen

järjestelmällinen tutkimus suomalaisen sotarikollisuuden tästä ulottuvuudesta. Arkaluontoisuutensa takia on vaikea kuvitella, että tämän työn kaltaista olisi Neuvostoliiton olemassaolon aikana voitu laatia siinäkään tapauksessa, että aineisto olisi ollut käytettävissä. Kujala kirjoittaa itsekin yllättyneensä asiakirjojen paljastamien sotavankien kohdistuneiden raakuuksien yleisyydestä ja vakavuudesta.

Kirja jakautuu kahteen osaan. Ensimmäinen käsittelee sotavankien surmatapauksia rintamaolosuhteissa ja rintaman välittömässä läheisyydessä, ja toinen sotavankileirien olosuhteita. Kuten kaikissa sodissa, vangiksi antautumisen hetki oli antautuvalle vihollisotilalle kaikkein vaarallisin. Taistelutilanteita hallitsivat pelko, kiihko ja viha. Antautuvia, aseettomia tai haavoittuneita vihollisotilaita surmattiin hetken huumassa tai uhkaavaksi koetun tilanteen paineessa. Tällaisten tapausten lukumäärää ei luonnollisesti kyetä koskaan selvittämään. Kujala tyytyy kattavasti esittelemiensä tapausten nojalla toteamaan, ettei suomalaisten käytös tässä suhteessa poikennut muiden sotaa käyvien armeijoiden sotilaista.

Sotavankileirien olosuhteissa ei kuitenkaan enää ollut kyse pikaistuksissa tapahtuneista teoista, vaan harkitummasta toiminnasta. Kuten Kujala kirjoittaa, siellä alkoivat todelliset ongelmat. Vartijat ja vangit elivät leireillä rinnakkain molemminpuolisen pelon vallassa. Leirien päällystö ja miehistö olivat usein vajaakuntoista tai muihin tehtäviin kel-

paamattomaksi arvioitua joukkoa. Sotavankihallinnon tehtäviä pidettiin yleensä vähäarvoisina, ja ne sysättiin helposti heikoimmiksi arvioitujen upseerien vastuulle. Ylemmän upseerikunnan lausunnoista näkyy myös Neuvostoliittoa vastaan käydyin tuhoamisodan sodan suomalainen arvopohja: vihollisen, ”ryssän”, kohtelussa kaikki lempeys ja ystävällisyys olivat paheksuttavaa heikkoutta. Rintamasotilaiden ja rintamantakaisen siviiliväestön sotavankieja kohtaan osoittamaa myötämielisyyttä pidettiin tuomittavana veljeilynä.

Kuten kenraaliluutnantti Lennart Oeschin komentaman IV armeijakunnan tapahtumista käy selvästi ilmi, tällainen mentaliteetti vaikutti helposti ylimpien esimiesten käskyihin sotavankien kohtelun linjasta. Matkallaan komentoketjua alaspäin kovuutta tavoittelevat ohjeet saattoivat tehtäviinsä sopimattomien alempien upseerien toteuttamina kärjistyä käytännöksi, jossa vankien vähäpätöisetkin rikkomukset johtivat muitta mutkitta kuolemanrangaistukseen. Päämaja taas käytännössä laiminlöi valvontavelvollisuutensa. Se tyytyi kieltämään laittomuuksien harjoittamisen, muttei ryhtynyt todellisiin toimenpiteisiin niiden estämiseksi eikä sodan aikana tutkituttanut tiedossaan olleita räikeitäkään rikoksia.

Vankisurmissa jatkosodan alkuvaiheen henkinen taustakangas tulee usein selvästi näkyville. Alkumenestyksen, Saksan voiman, kärjistyneen ryssävihan ja katkeroituneen kommunisminvastaisuuden määrittämä suhtautuminen vastusta-

jaan kannusti osan puolustusvoimien ja virkakoneiston jäsenistä samaistumaan Saksan käymän ideologisen sodan tavoitteisiin. ”Vihan, halveksunnan ja voitonvarmuuden” yhdistelmä oli räjähdysherkkää tavaraa. Seuraukset ulottuivat sotavankien piittaamattomasta tai tarpeettoman karkeasta kohtelusta aina kiistattomiin sotarikoksiin. Asenteenmuutos alkoi vasta sodan ilmeisen käännekohdan jälkeen vuoden 1943 aikana.

Kujala ei paneudu ylimmän johdon osuuteen tämän enempiä, eikä käytetty lähdeaineisto siihen tarjoaisi mahdollisuuksiakaan. Hän ei myöskään esitä kovin pitkälle meneviä arvioita siitä, mitä teoksessa esille tulevat asiat kenties kertovat Suomen sodankäynnistä laajemmin. Kujala kuvaa Suomen sen enemmän problematisoimatta demokraattiseksi oikeusvaltioksi. Vaikka oikeusvaltion ihanteeseenkaan sitoutuneet valtiot eivät kykene kokonaan estämään Kujalan kuvaamien tapausten kaltaisia oikeudenloukkauksia, erityisesti sotavankileirien tapahtumat kuitenkin kuvaavat juuri sitä, miten oikeusvaltio paineen alla antaa poikkeusoloissa periksi. Jossain on raja, jonka jälkeen oikeusvaltiosta ei kannata enää varauksetta puhua. Kujalan ratkaisu on kuitenkin jättää pitemmälle menevät johtopäätökset lukijan itsensä tehtäväksi.

Sodan jälkeen Suomi sai selvittää sotarikosasiansa itse ja omien lakiensa mukaisesti. Suomessa toki pelättiin, että sotarikosoikeudenkäynnit saataisivat muodostua Neuvostoliitolle poliittiseksi aseeksi ja

riistäytyä omasta hallinnasta maan koko poliittiseen ja sotilaalliseen eliittiin kohdistuvaksi puhdistukseksi. Sen tien päässä taas kajasteli Suomen muuttaminen kansandemokratiaksi. Kujalan arvio on, että tuomioistuimet tässäkin tilanteessa selvisivät hankalasta tehtävästään hyvin. Neuvostoliittokin osoitti lopulta hyvin vähän kiinnostusta neuvostototavankeihin kohdistuneiden sotarikosten tutkimiseen. Neuvostonäkökulmasta vangit olivat sosialistisen isänmaan pettureita, joiden kohtelu vankeudessa oli toisarvoinen asia.

Asiansa tuntevan ja hallitsevan kirjoittajan esitystä on miellyttävää lukea. Teksti on sujuvaa ja elävää, ja esitystä tukee moitteeton lähdeapparaatti. Lukujen otsikointi on herkullisen iskevää. Tapauskuvausten tyyli on paikoin sotakirjallisuudesta tutumpaa hirtehisempää rempseää ilmaisua: (s. 97) ”... oli korkea aika panna tupakat pois ja piiput piiloon, jos mieli säilyä muonavahvuudessa.” Lähdeaineiston värikkäitä yksityiskohtia heijasteleva kieli väistyy sentään pohtivissa yhteenveto-osuuksissa viileän asiantuntevan kielenkäytön tieltä.

Lukuisien esimerkkitapauksien laajaa ja usein sekavaa henkilögalleriaa seurattessaan lukija putoaa helposti kyydistä. Kujala on omaksunut sen linjan, ettei hän viittaa aineistossaan esiintyviin pataljoonankomentajaa alemmassa asemassa oleviin tai vapauttavan tuomion saaneisiin henkilöihin muuten kuin kotipaikatiedolla, sotilasarvolla tai sukunimen etukirjaimella. Lukijan tehtävää ratkaisu ei aina-

kaan helpota: (s. 109) ”P. ilmoitti vieneensä vangin kapteeni L:n ja V:n kuulustelujen jälkeen...kuultavaksi.” Kun kyse on korkeimman oikeusasteen rikosasioissa antamista tuomioista, on kysyttävä, eikö tiedon intressi ainakin tuomitujen osalta tässä jo ajaisi yksilönsuojan vaatimusten edelle?

Kujalan esille tuomat asiat eivät ehkä lopultakaan yllätä. Jokainen sodankäynnin historiaan perehtynyt tietää tämän kaltaisten tapausten kuuluvan sodan todellisuuteen, eivätkä Suomen käymät sodat olleet erityistapauksia. Erillissotaopille ei löydy perusteita tältäkkään suunnalta.

Oula Silvennoinen